

İSLÂMDA VAKIF

Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri(*)

ALİ HİMMET BERKİ

Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivinde kayıtlı bulunan Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun vakfiyelerinin fotoğrafini ve tercemelerini neşrediyoruz. Bu gibi tarihî vesikaların neşri çok faydalı ve lüzümlü bir iştir. Etüd edeceğimiz bu vakfiyeler muhtelif neviden vakıf ve şartları ihtiva etmektedir. İzahatımızın istinat ettiği hukukî esasların lâyikiyle anlaşılabilmesi için burada İslâmda vakıf ve vakıf hukuku hakkında biraz malûmat vermeyi münasip bulduk.

Yer yüzünde mevcut İslâm beldeleleri bir çok vakıflarla malâmaldır. Her hangi bir islâm şehrine gidilse mescid, cami, medrese, mektep, hastahane, kütüphane, köprü, müsafirhane, kabristan gibi yer yer mâmur veya harap hayri ve insanî müesseselere ve bunları yaşatmak için muhtelif vakıf akarlarına rastlanır. Bunlar yalnız hukukî manada sahih vakıflar olmayıp vakıf akarlar arasında bütün nevileriyle

irsadî vakıf denilen tahsisat nev'inden vakıflar vardır.

Okuyanlara icmalen bir fikir verebilmek için evvelâ sahih vakıflarla tahsisat kabilinden olan vakıfları izah edelim.

Vakf-ı sahih : Bir mal müebbeden menfaati insanlara ait olmak üzere âmme milki hükmünde olarak temlik ve temellükten men'eylemek diye târif olunur. Fıkıh kitaplarında âmme milki hükmü yerinde "Cenab-ı Hakkın milki hükmünde" ibaresi sevk olunur ki, âmme milki hükmünde demektir.

Vakıfta Te'bid matlub olduğundan, vakfedilecek malın asıl olarak gayr-i menkul olması ve tasarrufun lüzumu bakımından vâkıfın milki bulunması şarttır. Ancak kitab vakfı gibi halk arasında vakfedilmesi mütearef olan menkullerle bir çiftlikte bulunan âlât ve edevat ve hayvanat gibi menkullerin gayr-i menkule tebean vakfiyeti caizdir.

Vakfolunan mal intifa' itibariyle iki nevidir. Biri aynile intifa' olunan, diğeri vâridatiyle intifa' olunan mallardır. Mektep, kütüphane, mescid ve cami, hastahane, müsafirhane, yol, köprü, çeşme, havuz, kuyu, kabristan gibi yerler aynile, asıl maksadı idameye hizmet eden han, hamam, mağaza gibi musakkaf olan yerlerle arsa, mezrea, orman gibi musakkaf olmayan yerler, varidatı ile intifa olunan yerlerdir, Birinci nev'e âsar-i hayriye ve ikinci nev'e musakkafat ve müstagallât-ı vakfiyye denir. İkinci nevi vakıf, asıl gayeyi yaşatmak ve yardımı temin etmek içindir.

Fıkıh kitaplarında beyan olunduğu ve kadim eserlerden de anlaşıldığı üzere islâmiyetten evvelki ümmetlerde dahi vakıf tasarrufu mevcuttu. Ancak esas ve hükümleri tanzim edilmiş hukukî bir mevzu' halinde değildi. Âmme menfaatine tahsis olu-

(*) Vakıflar Umum Müdürlüğü zaman zaman ecdadımızın vakfiyeleri ve hayr eserleri hakkında dergiler neşretmekte ve fasıla ile neşriyatına devam etmektedir. Şimdiye kadar irfan kütüphanemize üç cilt ihda etmiştir ki, her cilt zengin, tarihî vesikalarla beraber vakıf mevzuu ve hâtıraları etrafında selâhiyetli kalemlerin pek faydalı yazılarını ihtiva etmektedir. Vakıflar Umum Müdürlüğü bu meşhûr mesâisiyle eslâfın fazilet, feragat ve fedakârlık gibi yüksek hasletlerini müstakbel nesillerimizin nazar-ı gurur ve iftiharlarına arzederken aynı zamanda onlar için dünya ve ahirette mucib-i saadet olacak imtisal nûmuneleri vermiş oluyor.

Bu hususta durmadan çalışan sayın Umum Müdür Orhan Çapçı ile değerli mütebahşimiz Halim Baki Kunter'e ve arkadaşlarına devamlı muvaffakiyet dilerim.

Gösterilen teveccülhe binaen bu defa neşredilecek dergiye konmak üzere ben de Zağanus Paşa merhumla zevcesi büyük Türk hanımı Nefise hatunun vakfiyelerini intihap etmiş bulunuyorum. Ümit ederim ki, mucib-i ibret ve gayret olur.

nan eserler ibadethane, han, köprü gibi dinî ve içtimâî ihtiyaçları temin için fert veya cemiyetler tarafından vücuda getirilen şeylerden ibaretti. Büyük islâm müctehitlerinden İmam-ı Şafii fukaraya vakfın sırf islâmî olduğunu ve islâm şeriatî tarafından vaz'olundugunu beyan eder.

Şu muhakkaktır ki: vakıf müessesesi boşer fıtratının temayülüne uygun manevî ve maddî bir ihtiyacın mevlûdudur, denebilir ki vakıf müessesesi hukukî müessese-ler arasında en faideli ve hayırlı olandır.

İslâmiyet, ta bidayetden itibaren ulvî ve insanî gayeleri istihdaf eden bu hayır menbaini faideli ve güzel görerek teşriî sahasına almıştır.

İslâmda vakfın meşruiyeti Kur'an, sünnet ve icma'la sabittir. Vakıf tasarrufu "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayra nail olamazsınız" (Âli İmran suresi) "Allah adl-ü ihsanla emreder" (Nahl suresi) mealinde olan âyeti kerimelerin daire-i şumulünde olduğu gibi vakfın meşruiyeti Hazret-i Peygamber ve Hulefay-i Raşidin, ashab, tabiin ve asırlar boyunca millet-i islâmiyenin fiil ve amelleriyle sabittir.

Hazret-i Peygamber efendimiz vasiyet tarihiyle M e d i n e-i M ü n e v v e r e'de mâlik oldukları yedi kit'a akarını vakıf ve süknasını fakir mü'minlere şart buyurdıkları gibi اذا مات الانسان يقطع عمله الا من ولد ثلث من صدقة جارية او علم ينفع به او ولد صالح يدعوه له gibi hadis-i şerifleriyle üm- metini hayrî eserler vücuda getirmeye teşvik buyurmuşlardır.

Hadis-i şerifin meâl ve tefsiri : İnsan vefat edince amelleri sona erip amel defterine sevap kaydolunmaz. Fakat üç şeyden ameli münkati' olmaz. Bunlar sebebiyle ile'ebet amel defterine sevap geçirilir. Bu üç şeyden birincisi kıyamete kadar bâki olan sadakadır ki, vakıf suretiyle meydana getirilen hayrî eserlerdir. İkincisi kendisiyle faidelenen ilimdir. Üçüncüsü ana ve babasının vefatından sonra onlara hayır dua eden salih evlâttır.

Vakfın cevaz ve meşruiyetinde ittifak vardır. Bazıları İ m a m - ı A z a m'ın

vakfı caiz görmediğini söylerlerse de yanlıştır. İ m a m - ı A z a m da vakfı caiz görür. Yalnız mescid ve cami vakfından gayrisini lâzım addetmez. İ m a m - ı A z a m'ın bu içtihadına göre hayatında vâkıf ve ölümünden sonra vârisleri vakıfdan rucu' edebilirler. Şu kadar ki hâkim vakfın lüzumuna hükmederse bil-ittifak lâzım olur ve artık ondan dönülemez.

Hazz-ı maneviden mahrum bazı kim-seler vakıf mallar tedavül etmediğinden vakıf müessesesinin iktisaden zararlı olduğunu iddia ederler. Halbuki vakıf mallar tedavül etmezse de ale'd-devam istiglâl olunur. Ve faide temin etmeyecek bir hale gelenler istibdâl edilir. Bir gayr-i menkulün imarına inzımam eden sa'y ve amel ile elde edilecek temettu' şüphe yoktur ki mübadelesinden husule gelecek temettu'dan daha mühimdir. Binaenaleyh mahzur bir malın vakfedilmiş olmasında değil, ondan istifade yolları aranmamasındadır. Bir gayr-i menkul imar ve ondan en menfaatli bir tarzda istifade edilmezse iktisaden zararlı olur. Hususi mallarda da hal böyledir. Fakat hususi mallara müdahale edilmediği halde vazifelerini yapmayan mütevelliler ve diğer alâkahlar tecziye ve azil olunur ve ihmali görülenler mes'ul edilerek kötü idarenin önüne geçilebilir.

Bazıları da vakıfların, vakıfdan menfaatlenenleri atalet ve binnetice fakır u zarurete sevkettiğini iddia ederler. Vakfa mahalline masruf olmayan yardım atalet ve meskenete sevkedebilir. Bu cümleden olarak akraba ve evlâda meşrut vakıflarda, tıbbî zengin bir babanın çocukları arasında olduğu gibi cahillere, fakirlere, sefihlere tesadüf edilmemiş değildir. Bunun sebebini sui terbiyede, sui ahlâkda aramalıdır. Vakfın inkişafında bazı maksatlar arayanlar da olmuştur ki bunlara aşağıda temas edeceğiz.

Vakıf kaideten caiz olmamak lâzımgelirdi. Çünkü asıl vakıf gibi vâkıfın şartları da muteberdir. Bu şartların ne gibi şeyler olduğu biraz sonra izah olunacaktır. Filhakika vâkıfın âmme milki sahasına geçirdiği bir mal üzerinde ile'ebet irade ve arzusunu muteber tutmak, temliki tasarruf ve ehliyet esaslarına uymaz. Bu cihetle vakıf kıyase muhaliftir. Faidesine ve

ihtiyaca mebni istihsanen meşru' kılınmıştır. Kitap ve sünnette vakfın meşruyetini beyanla iktifa edilerek diğer mevzularda olduğu gibi teferruatı ümmetin içtihadına bırakmıştır. Ta ilk devirden itibaren büyük islâm âlim ve müctehitleri teferruata ait hükümleri tesbit ve tedvin ederek müstakil eserler yazmışlardır. 254 hicrî tarihinde vefat eden Hilâl bin Yahya'nın *Ahkâmü'l-Vakıf* adlı eseriyle 261 yılında vefat eden Bağdad Kadı'l-kuzatı Haşşaf lâkabiyle maruf zatin "*Ahkâmü'l-Evakıf*"ı zikre şayandır. İmam-ı Şafi'i'nin "*Kitabü'l-Üm*" adlı eserinde ve diğer fıkıh kitaplarında hukukî mevzular meyanında bazan, sadaka, bazan "habs, ahbas" unvanları altında vakıf hakkındaki izahat'la zikri geçen müstakil eserler, mevzu' üzerinde nasıl çalışıldığını anlamak için kâfidir. Sonradan da bu mevzu'da müstakil bir çok eserler yazılmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe olan bu eserlerden "*El-İsaf*" ile asrımız Türk fukaha ve ulemasından ve Mecelle cemiyeti azasından Ömer Hilmi efendi merhumun "*Ahkâmü'l-Evakıf*"ı, Ali Haydar efendi merhumun "*Ahkâmü'l-Vakıf*" u, muhterem âlim Elmallı merhum Hamdi efendinin "*İthafü'l-ahlâf*"ı bu cümledendir. Bu eserlerin hepsi matbudur.

İslâmî hükümlere itirazı âdet edinen bazı müsteşrikler ve onların mukallitleri evlâdiye vakıflarda islâm veraset usulünün aksü'l-amelini ve vakfın tevali ve inkişafında müsadere korkusunun tesirini görmek isterler ve derler ki : "Cahilî devirde kadın ve kız çocuklara miras hakkı tanınmıyordu. İslâmiyet kadınlar için de tevarüs hakkı tanıdığından eski akîde ve itiyad sevkiyle kadınlara mal bırakmamak için vakıf yoluna başvurulmuştur. Bundan başka vakfın tevali ve inkişafında müsadere korkusunun tesiri olmuştur." Bu iddialar hiç bir delile dayanmaz. Ta bidayetden itibaren mazbut ve vesikaları mevcut vakıflardan böyle bir şey çıkarmağa ve seçmeğe imkân yoktur. Bunlar tetkik edilince görülür ki hepsi ya mescid ya cami veya hastahane, mektep ve kütüphane veya kasaba ve köyün avarızı veya fukaraya yardım gibi münferit veya bir kaç bir arada hep hayri ve insanî gayeler istihdaf olun-

muştur. Evlâda meşrut vakıflarda da intifa' erkek evlâda hasredilmiş değildir. Ekersiyetle erkek ve kız evlâda yardım maksadiyle yapılmıştır. Tek tük hilâfında vakıflara tesadüf edilirse bunun sebebini mirasdan mahrum etmekte değil, başka mülahazalarda aramak lâzımdır. Hatta erkek, kız evlâda, mirasın aksine, müsavi hisse tahsis eden vakıflar vardır. Şu hale göre kızlardan mal kaçırmak düşüncesi varid değildir. Müsadere korkusuna gelince : İbnü Haldu'n merhumun da izah ettiği gibi vakfın tevali ve terakümünde böyle bir şey asla bahis mevzuu olamaz, hükümdar, sultan, ümera ve vüzeradan olmayan kimselerin vakıflarında müsadere korkusu nasıl düşünülebilir.

Müsbet bir misali olmamakla beraber vüzeraya veya ümeradan bir kaç zat böyle bir endişe ile mallarını vakfetmişlerse, milyonlarca vakıf arasında bunlar nasıl tenkit vesilesi yapılır.

Bi'l-münasebe bu tenkitlere temasdan sonra tekrar mevzua dönüyoruz.

Yukarıda vakıfların asılları gibi şartların da muteber olduğunu yazmıştık. Bu şartlar tevliyyete, vakfolunan malların suret-i tasarruf ve idaresine, varidatın suret-i sarfına, hademe-i vakfın ücretlerine ve hizmetlerini nasıl ifa edeceklerine ve fukaraya yapılacak yardım mikdarına, vakıf malların istibdâl ve münakaalesine, şartların tebdiline vesaireye müteallik olabilir.

Vakıfta şart meselesi çok mühimdir. Her şartı muteber tutmak doğru olamayacağı gibi hiç birini muteber tutmamak da doğru olamaz. Zira görülüyor ki vakıflar müteaddit ve muhtelif maksat ve gayelerle yapılmakta ve vâkıflar, vakıfları üzerinde iradelerinin bilânihaye devamını arzu etmektedirler. Bu ruhi haleti anlamak için ileride vakfın mahiyet ve şartlarının değiştirilmesi ihtimali karşısında vakfiyelerde izhar edilen acı korku ve endişeleri hatırlamak kâfidir.

Gerçi vakıflar üzerinde vâkıfların iradelerinin istedikleri gibi hâkim olması hukukî esaslarla kabil-i telif görülmez, fakat bunları kabul etmemek maslahat ve umumî temayüllere uygun düşmez, çünkü bu

halde vakıfların arkası kesilir, kimse vakıf yapmaz olur.

İşte bu cihetleri göz önünde tutan islâm âlim ve müçtehitleri hem umumî temayülleri, hem içtimai ve hukukî nizamı tatmin ve muhafaza için meseleyi tasnife tabi tutarak hükümleri makul şekilde içtihat ve tanzim etmişlerdir.

Şartları ihata müteazzir olduğundan hangilerinin muteber olup ve hangilerinin muteber olmadığını zabıtlar altına almak zaruri idi. Netekim öyle olmuş ve şu kaidelere bağlanmıştır.

1 — Her şart ki, vakfın mahiyetine ve vakfın ve mevküfunaleyhlerin menfaatine ve âmme nizamına muvafıktır, o şart muteberdir. Buna müteveli ve hatta hâkim dahi muhalefet edemez.

2 — Her şart ki, ahlâka ve âdaba muğayirdir, batıldır.

3 — Her şart ki, vakfın mahiyetine müessir ve hükmünü muhildir, bu şart vakfın sihhatine manidir.

Meselâ, vakfedilen mal ileride satılarak bedelinin, vâkıfın veya vârislerinin ihtiyaçlarına sarfedilmesi şart edilse bu vakıf sahih ve muteber olmaz.

4 — Her şart ki vakıf veya mevküfunaleyhlerin menfaatine muhaliftir, bu halde vakıf sahih ve şart lâgiydir.

Meselâ, vâkıf vakfının asla istibdal edilmemesini şart etse bu şart muteber değildir, çünkü zaruret halinde vakfı istibdal etmemek vakfın menfaatine muvafık düşmez. Binaenaleyh salâhiyetli makam lede'licap bu şarta muhalefetle vakfı istibdal edebilir.

Bunun gibi vâkıf, tayin eylediği mütevellinin asla azil olunmamasını şart etmiş olsa, bu şarta itibar olunmaz. Mütevellinin ohliyetsizliği veya hiyaneti sabit olursa azlolunur.

Vakfın icar ve istiglâline teallük eden hususlarda da hüküm böyledir.

Binaenaleyh vâkıf vakfettiği akarın bir seneden fazla müddetle icar olunmamasını şart edüpte bir sene müddetle isticare talip çıkmasa veya bir seneden fazla müddetle kiraya vermekte menfaat olsa, vâkıfın şartına bakılmayup fazla müddetle kiraya verilebilir.

Şu kısa izah bu mevzuda bir fikir verebilecek mahiyette olduğundan daha fazla tafsile ve misal vermeğe lüzum görmedik.

Şu ciheti beyan ve ilâve edelim ki, şartlara riayetin lüzumu sahih vakıflardadır. Tahsisat kabilinden olan vakıflarda şarta riayet mecburiyeti yoktur. Ülü'l-emr bu kabil gayr-i sahih vakıflarda iktizasına göre şartları tebdil ve tagyir edebilir. Bu meselelere tahsisat kabilinden olan vakıfların izahında tekrar temas edeceğiz.

Biraz evvel şartların, tevliyete yani vakıf malları kimin idare edeceğine ait olabileceğini yazmıştık. İmdi vâkıf tevliyet hakkında bir şart dermeyan etmiş ise, onunla amel olunur.

Tevliyeti nefsine şart etmiş ise, sağ oldukça bu vazife bi'l-ittifak kendisi tarafından ifa olunur. Tevliyet hakkında bir şart koymamış ise bir re'ye göre yine ölünceye kadar vakfı kendi idare eder, diğer bir içtihada göre âmme makamınca bu vakfa bir müteveli tayin olunur.

Vâkıf, tevliyeti evlâdından veya eca-nipden her hangi bir kimseye veya resmî makamlardan bir makama şart edebilir. Bu takdirde şart mucibince amel olunur. Vâkıf, tevliyeti bir şahsa şart ederken bir kayıt veya vasıfla takyid etmiş ise, bu kayıt muteberdir.

Meselâ, vakfının tevliyeti, ekber evlâdım veya erşet ve aslah evlâdım tarafından ifa edilecektir demiş ise, tevliyet evlâdından ekber veya erşet ve aslah olana tevcih olunur. Erkek veya kadın olmak bu hususta haiz-i tesir değildir. Evlât tabiri erkek ve kıza şamil olduğundan ekber veya erşet kız ise, tevliyete o müstahik olur.

Vâkıf, tevliyet hakkında bir şart koymayıp sükût etmiş ise, vefatından sonra müteveli, salâhiyetli makam tarafından tayin olunur. Son zamanlara kadar salâhiyetli makam şer'î hâkimlerdi.

Vâkıfın şart ve tayin ettiği mütevelliyeye müteveli-i meşrut ve âmme makamı tarafından tayin olunan mütevelliyeye müteveli-i mensup denir.

Mütevellinin emin ve müstakim, umur-u tevliyeti görmeğe muktedir olması lâzımdır, kendisine tevliyet şart kılınan

kimse küçük olmak gibi tevliyet işlerini ifaya chil ve muktedir değilse lâzım gelen vasıfları elde edinceye kadar tevliyet ona niyabten diğer bir kimseye ifa ettirilir.

Mütevelli gerek vâkif tarafından ve gerek âmme makamı canibinden tayin olunsun ve kim olursa olsun devletin mürakabesi altında bulunur. Sene besene ve lüzum görüldükçe salâhiyetli makama vakfın ve işlerinin hesabını verir, büyük kusur ve hiyaneti görülen mütevelli azlolunur. Ne yazıktır ki bu mürakabe vazifesi hüsn-i ifa edilmemiş olduğundan vakıflar türlü sui istimallere uğramış ve vakıf akarlar şunun bunun yed-i gasbına geçmiştir. Eslâfın vakıflarından bu gün elde kalan onda biri bile değildir. Mürakabe vazifesi yapılmış olsa idi, bu âkıbet olmayacaktı. Nitekim mal memurları üzerindeki sıkı mürakabe sayesinde menkul ve gayr-i menkul emval-i umumiye masun ve mahfuz kalmıştır ve kalmaktadır.

Tahsisat kabilinden olan vakıflara gelince : sahih vakfı tarif ederken vakfedilecek malin menkul olsun, gayr-i menkul olsun vâkifin milki olması şart olduğunu söylemiştik. Arazi vakfı da böyledir. Vakfolunacak mal arsa veya hangi bir arz ise vâkifin milki olması şarttır. Rakabesine mâlik olmayıp yalnız tasarruf hakkına mâlik olduğu bir arsa veya araziye mutasarrıfı vakf-i sahih ile vakfedemez.

Evvelki hükümlere göre milk arazi şunlardı :

- 1 — Köy veya kasaba içinde bulunan veya kenarında olup da tetimme-i sükna¹ itibar olunan yarım dönüm mikdarı yerler.
- 2 — Arazi-i öşriye²
- 3 — Arazi-i haraciye³
- 4 — Arazi-i mevattan iken milk olmak üzere imar ve ihya olunan arazi⁴

5 — Arazi-i emiriyeden iken⁵ muteber bir şıra ile satın alınan arazi.

İşte sahih vakıf ile ancak milk arazi vakfolunabilirdi.

Miri (millî) arazinin sahih olarak vakfedilebilmesi cevaz-ı şer'îye binaen hazineden milkiyeti satın almakla mümkündü. Rakabesi hazineye ait arazinin alınıp satılması hazinede müzayeka olmak ve arazinin vâridatı masarifini korutmamak gibi müsevvigat-i şer'îyenin yani satmağa cevaz veren hallerin vücudıyla meşruttu. Bununla beraber satışın semen-i misil ile olması ve temlikin âmme maslahatını ihlâl etmemesi şarttı. Bu cihetle arazi-i emiriyeden bir kıt'anın meccanen ahire temliki veya değer bedelinden noksanla satılması ve ordu ve halkın ihtiyaçları için muhafazası icabeden arazinin ahire temliki muteber değildi. Şukadar ki muharebde veya cemiyet ve devletin maddî ve manevî menfaatinde hizmeti görülenlere elden çıkarılmasında mahzuru olmayan arazinin meccanen temliki sahihti.

Hulâsa : arazi-i emiriye sahihan vakıf edilebilmek için rakabesinin devletten temellük edilmesi lâzımdır.

Manay-i hukukide vakıf olmadığı halde vakıf denilen arazi vardır ki, buna irsâdî ve tahsisat kabilinden vakıf denir ki üç nevidir.

1 — Tapu ile tasarruf olunan arazi-i emiriyenin öşür ve harcı fcağ gibi menafi ve rüsumu emiriyesinin bir cihete tahsisi.

2 — Menafi-i emiriye ile birlikte hukuk-i tasarrufiyesinin tahsisi,

3 — Yalnız hukuk-i tasarrufiyenin tahsisi,

Birinci halde menafi ve rüsumu emiriye ve ikinci surette hem menafi ve rüsum-i emiriye hem hukuk-i tasarrufiye ve

¹ Tetimme-i sükna : hayvan bağlamak, âlât ve edevat koymak gibi ihtiyaçları ve bu suretle evden intifa'ı tamamlayan mahaldir.

² Hiyn-i fetihde müslümanlara temlik olunan ve hasılâtından özgür alınan arazidir.

³ Hiyn-i fetihde gayr-i müslimler yedinde ipka olunan ve hasılâtından haraç yani vergi alınan arazi.

⁴ Bir kimsenin tasarrufunda olmayan ve ahaliye terk ve tahsis kılınmayan ve köy ve kasabaların kenarlarından yarım saat mesafede bulunan

taşlık, kıraç, pırnalık gibi hâli mahallerdir ki bu gibi yerleri tebadan her hangi bir kimse milki olmak veya rakabesi devletin olarak tasarruf hakkına mâlik olmak üzere alâkalı memurun iznile açup temellük ve tasarruf edebilirdi.

⁵ Arazi-i emiriye rakabe ve tasarrufu devlete ait olup efrada tefviz suretiyle idare oluna gelen arazidir. E b u s s u d Efendinin beyanına göre R u m e l i j ve A n a d o l u arazisi arazi-i emiriyeden idi.

üçüncü surette yalnız hukuk-i tasarrufiye vakfedilmiş olur.

Hukuk-i tasarrufiye vakfedilmiş olmasında bu yere vâkîf tasarruf eder. Bizzat tasarruf edebileceği gibi ahire icarla veya müzaraaya vermek gibi bir suretle tasarruf eder.

Bu nevi vakîf yani irsadi vakîf, Emevilerden Velid bin Abdülmelik tarafından ihdas olunmuştur. Müşarünileyh Emeviye Camiini bina ve mesalihine bazı mezraalar tahsis etmişti⁶.

Bu nevi tahsisler yukarıda da söylediğimiz gibi hakikatte vakîf olmayıp Beytü'l-male (hazineye) ait olan bir şeyin Beytü'l-malce bakılıp idame edilmesi lâzım olan bir cihete tahsisden ibarettir.

Bu cihetle tahsis iki kısma ayrılır. Lehine tahsis yapılan cihet Beytü'l-malden temin edilmesi veya bakılması lâzım olan bir cihet ise bu tahsis sahih ve muteberdir. Binaenaleyh nakz ve iptali caiz olmaz. Buna tahsis-i sahih denir. Eğer tahsis olunan cihet Beytü'l-malden görülüp gözetilmesi lâzım gelmeyen bir cihet ise iptal olunur. Arazi-i emiriyenin aşar ve rüsumunu Beytü'l-malden istihkakı olmayan bir şahsa tahsis gibi. Buna tahsis-i gayr-i sahih denir. Ve iptali icabeder.

Sultan Orhan'dan başlayarak Osmanlı padişahları, vezirler vesair ümerâ bir çok vakıflar yapmışlardır. Bunların vakfiyelerinin bir çoğu Vakıflar Umum Müdürlüğü'nde mahfuzdur. Fâtiha merhumun vakfiyesi gibi bazıları tab ve neşrolunmuştur. Bu vakıfların neveleri hakkında ihtilâflar tehaddüs etmiş, mahkeme ve hakemlerce muhtelif kararlar verilmiştir. İzah ve tahlil etmek istediğimiz vakfiyelerde de bu nevi vakıflar bulunduğundan bu meseleler üzerinde durmağı faydeli bulduk.

Bir vakfın mahiyetini düşünürken her şeyden evvel vakfolunan mallar'a vâkîfın milki olup olmadığını tetkik etmek icabeder. Çünkü sahih veya irsadi vakîf olup olmadığını anlamak için bu cihetin bilinmesine ihtiyaç vardır. Sultanların, vezirlerin

ümerânın vakıflarında da böyledir. Vakfolunan şey milkleri ise vakf-ı sahih, değilse irsadi vakîf nev'indedir.

İrsadi vakfın sihatinde şüphe yoktur. Aşağıya geçirdiğimiz fetvadandan anlaşılacağı üzere ötedenberi Şeyhü'l-İslâmlar tarafından bu nevi vakıfların meşruiyet ve sihhati hakkında fetvalar verilmiştir.

"Padişah-i İslâm meddallahu zillchu alâ mefariki'l-enam hazretleri arazi-i emiriyeden bir kıt'a-i muayyeneyi bir medresenin mesalihine vakîf etse, sahih olur mu? El-Cevab : olur." (Ali Efendi, Fetava Mecmuası)

Bu fetvadaki sihhatten maksat vakf-ı sahih demek değildir. Esasen vakf-ı sahihin mahiyet ve hükmüne göre arazi-i emiriyenin bu suretle vakfı düşünülemez. Aksi halde mevkuf arazi âmmenin milkiyetinden çıkıp âmme milki hükmünü alacaktır ki, bundaki adem-i makuliyet izaha muhtağ değildir.

Şu halde fetvalardaki sihhatten maksat irsadin sihhatidir. Çünkü irsat kabilinden olan tahsislerin de sahih ve gayr-i sahihi vardır. Nitekim biraz evvel söyledik.

Sultan ve vezirlerin ve ümerânın vakfiyelerinde yazılı vakıflar hangi nevi vakıfdandır?

Eğer vakfolunan mallar milk neviden ise menkul olsun, arazi olsun vakf-ı sahih nev'indedir. Eğer vakfolunan arazi vâkîfın milki olmayıp rakabesi devlete ait araziden ise tahsisat kabilinden olduğuna hüküm edilmek lâzım gelir. Bu takdirde tahsisatın hangi nev'inden olduğu tetkik olunur. Hangi neviden olduğu tasrih edilmiş ise tereddüde mahal kalmaz. Sarahat veçhile amel olunur. Tasrih olunmamış ise hilâfına delil ve teamül olmadığı surette hem hukuku tasarrufiye, hem aşar ve rüsumu emiriye tahsis edilmiş demek olur. Aksine delil varsa delil muccebince amel olunur.

Meselâ, mevkuf arazi ötedenberi vâkîf tarafından tasarruf edilmekte, aşar ve menafi-i emiriye hazine tarafından cibayct olunagelmekte ise yalnız hukuk-i tasarrufiyenin mevkuf olduğu anlaşılır. Tasarruf hakkı devlete ait olup efrada tefviz olunagelmekte ise aşar ve menafi-i emiriyenin mevkuf olduğu anlaşılır.

⁶ İkdül-Ömür'de bu husus hakkında tafsilât vardır.

Handwritten header text in Ottoman Turkish script, including a date and possibly a title or reference number.

1766
 508
 54
 688

Handwritten text in Ottoman Turkish script, appearing to be a detailed record or a list of items, possibly related to the vakıf's operations or inventory.

A. H. Berlin

Main handwritten text in Ottoman Turkish script, detailing the vakıf's regulations, land holdings, and administrative procedures. The text is dense and covers most of the page.

والتوقيع

Handwritten signatures and names at the bottom of the document, including names like 'محمود' and 'عبدالله'.

Yakutlar Dergisi IV

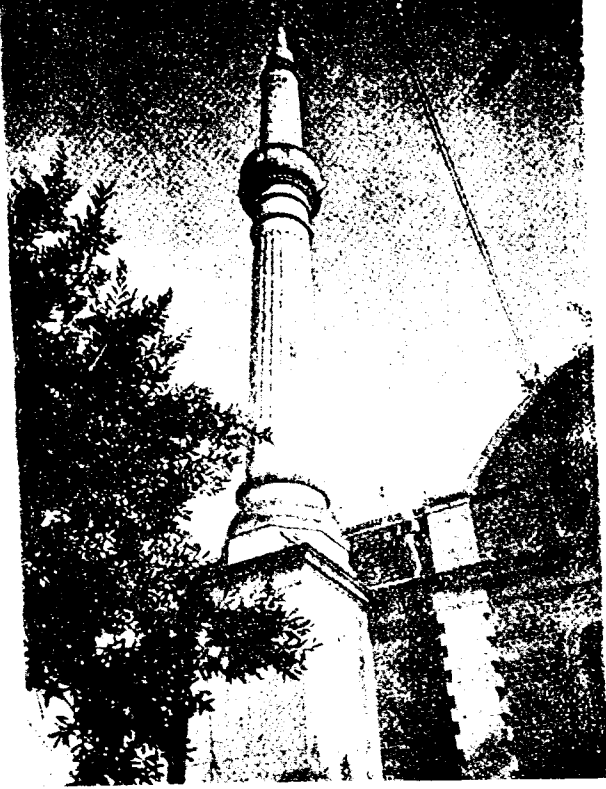
Handwritten header in Ottoman Turkish script, possibly indicating the date or source of the document.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a preface or introductory section.

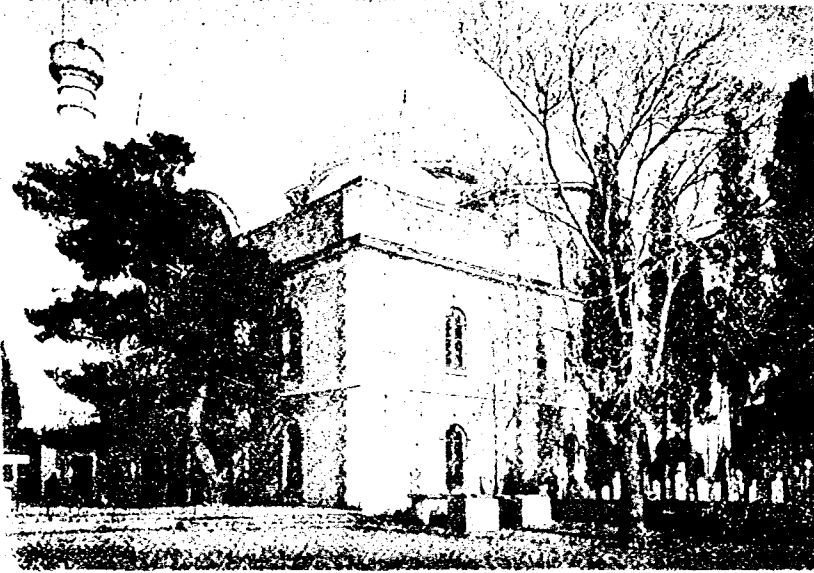
Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, containing the primary content of the document.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script on the left page, continuing the content from the right page.

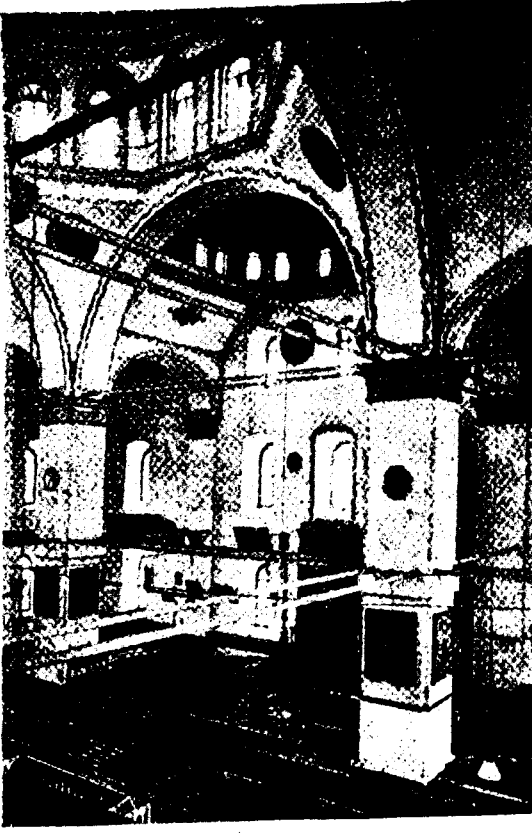
Handwritten text at the bottom of the left page, possibly a list of names or a concluding section.

Res. 1 --- Zağanus Paşa Cami'i

Res. 2 --- Zağanus Paşa Cami'i

Res. 3 — Zağanus Paşa Camii iten grns

Res. 4 — Zağanus Paşa Camii iten grns

Sultân Orha'n'dan başlayarak Osmanlı hükümdar ve vezirlerinin ve ümerasının vakfiyelerinde geçen ve milikleri olmayan kura ve mezari'de ötedenberi vâkıfları canibinden tasarruf edilegelmiş ve ekserisi icareteyne ve mukataaya bağlanmıştı. İcareteyn ve mukataa ancak gayr-i menkullerde tasarruf hakkına istinad eder. Aşar ve rüsum-i emiriye icareteyn ve mukataaya mevzu, olamaz. Şunu da kayıt ve ilâve edelim ki zikri geçen ve benzeri vakıflar, tapu kayıtlarında nevi' hanesinde vakıf olarak kaydedilegelmiştir. Eğer aşar ve rüsum gibi yalnız menâfi-i emiriyenin tahsisinden ibaret olsaydı, bu hanede arazi-i emiriye olarak kaydolunmak ve muhassasat hanesinde aşar-ı şer'iiyyeli veya bedel-i öşür mukataalı denip bunun vakıf olduğu gösterilmek icabederdi. Şu fetvadan da anlaşılıyor ki kura ve mezari' vakıflarında tahsis olunan hukuk-i tasarrufiyedir. Aşar ve menafi-i emiriyenin de birlikte vakfolunmuş olması mümkündür.

"Bir vakıf karye toprağında vaki ve kimsenin tapu ile tasarrufunda olmayan kışlak arsası vakf-ı mezkûr mütevellisi zapteder oldukça karye-i mezkûre ahalişi zaptettirmeyip bigayr-i hakkın kendileri zapta kadir olurlar mı? El-Cevap : olmazlar"

(Behcetü'l-fetava, S. 256)

Burada şöyle bir sual hatıra gelir : Bir şeyin rakabesini vakıf ile hakk-ı tasarrufunu bir cihete tahsis arasında ne fark vardır? Şüphesiz fark vardır. Rakabeyi vakfetmek onu âmme milkiyeti hükmünde olmak üzere takyit ve bazı içtihadı göre milkiyet hakkını âmme lehine iskattır. Hakk-ı tasarrufu vakfetmek ise, yalnız bir tahsisten ibarettir. Bundan başka hakikî vakıflarda şer'î sebep olmaksızın şartların tebdili caiz olmadığı halde gerek aşar ve menafi-i emiriyenin ve gerek hukuk-i tasarrufiyyenin tahsisinde şartları tebdil caizdir. Fetvalarda ve fıkıh kitaplarında galib-i evkafı kura ve mezari olan karye ve kasabada veliyyü'l-emir vakfın şartlarını tebdil edebileceği yolunda görülen mesele bu esasa istinat eder.

Şimdi neşri sadedinde olduğumuz Zağanus Paşa vakfiyesini ele alalım: Arapça

olan vakfiyenin suretinin fotoğrafisi yazının sonuna konacaktır. Buraya tercemesini alıyoruz.

(Vakıflar Umum Müdürlüğünde 581 No. lu defterde kayıtlı Zağanus Paşaya ait evaili Cumade'l-üla 866 tarihli vakfiyenin tercemesidir :

Mühürlenip imza olunan aslına mutabıktır. Müsecceldir. Kaza ve iftada mündericatı ile amel olunur. Allah'ın rahmetine muhtaç olan İstanbul Kadısı Mehmed yazmış ve imzalamıştır.

Hamd-ü sena ol Halik-i lem yezele mahsusdur ki, nev-i beşerî yaradıp ana esbabı hayr ihsan ve teshil ve bilmediğini beyan ve tâlim etti ve herkesin fena bulacağını haber verdi. Ve âlemde kumrular sayha-zen ve güvercinler nevha-saz oldukça salat ve teslimât-ı cezile ile kesb-i imtiyaz eden Nebiyy-i Haşimî'nin ve âl ve ashab ve hulefa-yi kiramın üzerine olsun. Bu tahmidât ve teslimâtın sonra bil ki dünyayı deniyye beliiyye ve musibbetlerin cevelângâhidir, firar yeridir, karar yeri değildir. Baka ve sefası yok, eskidenberi meşakkat ve cefası çoktur. Bahar bulutları gibi seriuzzevaldir. Çölde parlayan serab gibi aldatır. Hiç bir nebi nübüvvetile ve hiç bir zalim cebir ve kuvvetiyle anda payidar kalmaz. İnsan dünyayı şimdiye kadar dar-i belâ görmüş ve yine öyle görecektir ve ticareti de iğne ucu kadar bir şeydir. Âkil olan kimse dünyanın bir geçit mahalî olarak yaratıldığını bilir (vellezine cahedu...) ayet-i kerimesine kalp göziyle bakarak ve mazmununu nazar-ı dikkate alarak bütün evkat ve saatini ichtihad-i tam ile taate kasr ve hamde hasreder ve şüphesiz gelecek olan mükâfat ve mücazât günü için zad ve zahire iddiharında teşmir-i sak eder. Âkil için isabetli ve iyi bir şey amellerini ıslah ve akibetini düşünerek hayratın en mükemmelini ve hasenatın en güzelini yapmaktır. Bunlardan ilham alan zamanın vezirlerinin mabihi'l-iftiharı, adil ve ihsanın nâşiri, zaman ve devrin Âsafı, Cenab-ı Hakkın inayet-i mahsusasına mazhar bulunan merhum Zağanus Paşa -Cenab-ı Hak rahmetine müstağrak buyursun- vaktaki insan yediğini bitirmiş ve giydiğini eskitmiş ve tasadduk ettiğini ibka etmiş olduğunu teyakkun edince gafur ve

rahim sıfatlarıyla muttasıf olan Cenab-ı Hakkın emr-i kadim ve ezelisine imtisal ve rızasını tahsil uğrunda halis malı ile **B a l ı k e s i r** içinde bir imarethane bina eyledi ve bu imarete müteveli, nâzır, şeyh, nakib (müfettiş), ekmekçi, anbarcı, kayyim, kâtip, nasb ve tayin eyledikten sonra hal-i hayatında tasarrufâtı nazif olduğu bir zamanda yed-i temellük ve taht-ı tasarrufunda olan ve **S a r u h a n** vilâyetinde bulunan karyelerini vakıf ve habis ve tasadduk eyledi. Bu karyelerden birincisi piriç zer'ine mahsus çeltik nehriyle levahikinden bulunan Danışmendlu mahalli ve cemi-i hudud ve hukuku "**Tumanlı**" ile birlikte **T a n b u r** namı ile meşhur ve mütearef karyedir. İkincisi tâbii bulunan ve cemi-i hudud ve hukukiyle beraber **T e s l i m a t l u** namile meşhur olan karyedir. Üçüncüsü bütün levahiki ve hudud ve hukukiyle birlikte **B ü y ü k M e d e r** namıyla meşhur olan karyedir. Dördüncüsü cemi-i hudud ve hukukiyle beraber **K ü ç ü k M e d e r** karyesidir. Cem-i hudud ve hukuki ve içinde bulunan on nefer köle ile birlikte **K a r a c a v i r a n** karyesi **K ü ç ü k m e d e r** karyesine tâbidir. Beşincisi tevabiinden olan **K a d a g l ı c** ve içindeki yüz dört camus ve üç nefer köle ve **B e b i k** namıyla meşhur olan değirmen ile cemi-i hudud ve hukukiyle dahilen ve haricen bütün levahiki ile birlikte **Y a y a k ö y ü** namile meşhur olan mezrea ile beraber **N u m a n l u** karyesidir. Bu karyeler sahibinin ismi ile meşhur olduklarından hududları zikredilmemiştir ve yine vâkıf-ı mumaileyh **B a l ı k e s i r** nahiyesinde iki karye daha vakfeyledi. Bunlardan birisi **A t** namile anılan karyedir, **Demirci** ile içindeki yirmi nefer köle ve cariye ve mevcut edevat ile iki değirmen ve bütün hudud ve hukukiyle mezkûr **A t** karyesine tâbidir. İkincisi levahik ve tevabii ve hudud ve hukukiyle beraber **T ü r k a r ı** karyesidir ve yine vâkıf-ı mumaileyh **B a l ı k e s i r** içinde dokuz dükkân vakfeyledi. Bunlardan birisi başçı dükkânı demekle meşhurdur. Diğer sekiz dükkân buna muttasıftır, ve yine vâkıf **B a k ı r c ı l a r** çarşısında dört dükkân ve ikinci mescidi karşısında iki ve **h e l v a c ı l a r** çarşısında bir dükkân vakfeyledi, ve yine vâkıf

T u z c u l a r çarşısında dokuz dükkân vakfeyledi. Bunlardan birisi Tuz iddiharına mahsus mevzi olup diğer sekizi bir birine muttasıftır. Bunların cümlesini cemi-i hudud ve hukuk-ı levahik ve merafikiyle vakfeyledi ve cümlesi sahibinin ismiyle meşhur ve başkalarına iltibasları olmadığından hududları zikredilmemiştir. Vâkıf şu mevkufatını gelip giden miskinler, fukara, ulema ve sulehaye vakfeyledi. Bu mevkufatın envai istiglâlden her hangi bir şekil ile istiglâl edilmesini vâkıf şart edip galle ve hasılâtının yarısını hakkı tevliyet olarak müteveliye tayin eyledi. ve nâzıra yevmiye yirmi dirhem ve şeyhe yevmiye beş dirhem ve nekibe iki dirhem ve aşçıya iki dirhem ve ekmekçiye iki dirhem ve anbarcıya iki dirhem tâyin eyledi. Kayyim, hâdim, Serrac bir şahıs olmak şartile iki dirhem ve kâtibe üç dirhem ve **S a r u h a n** vilâyetindeki karyeleri cibayet eden câbiye salarlık rûsumunu tâyin ve bundan fazlasına mutasarrıf olmamasını yani işbu rûsum üç kısma taksim edilerek iki kısmını câbiye ve bir kısmını da kâtibe tâyin eyledi. Ve mezkûr **A t** karyesini cibayet eden câbiye iki dirhem vâkıfın mesalihine yardımında bulunan belde kadısına yevmiye bir dirhem ve yetim çocukları okutan sıbyan muallimine yevmiye beş dirhem tayin ve şöyle şart eyledi ki muallim olan kimse on nefer yetim çocuk okutup iki def'a **K u r a n** okutacak ve sonra iki def'a luğat öğretecek ve tahsil-i ilme kabiliyyeti olmayan kimseleri kabul etmeyecektir, ve vâkıfın türbesi türbedârına bir dirhem tayin eyledi. Bu masraflardan artan fazlayı imarette hergün sabah ve akşam kifayet mikdarı fukara ve miskinlere verilecek taama sarf edilmesini şart eyledi. Ve yine imarete gelen sâdat ve ulema üç gün kadar misafir edilip hayvanlarının yeygilerinin berveç-i mutad verilmesini şart eyledi. Ve keza **B a l ı k e s i r** içinde hamama, Cami-i şerife ve imarete ve diğer mahallere akan su meccralarının ve kendi imareti ve cami'inin tamir ve termimini ve **B a l ı k e s i r** tevabiinden **E f t e l y e** karyesi kurbündeki hamamın tâmirini ve **G e r m i y a n** Vilâyetinde **K u l a** kasabası haricindeki su meccrasının meremmetini ve **S o f y a** beldesi yanındaki hamamın ya-

ındaki hamamın ve Filibe beldesindeki camiın tamir ve termimleri için lâzım gelen masarif kendilerine mahsus zevaide münhasır kalmayup nerede bulunursa bulunsun bütün evkafın zevaidinden temin edilmesini şart eyledi. Ve yine vâkıf tamirat için Muhammedi dirhem olmak üzere sülüs malinden yüzbin dirhem vassiyet eyledi. Vâkıf vakfının tevliyetini oğlu Mehmed Çelebi'ye, sonra diğ er oğlu Ali Çelebi'ye ve bunların ikisinden sonra bunların oğullarından birine ve sonra neslen bade neslin oğulları oğullarının aslahına şart eyledi. Bunların inkirazlarından sonra bu ikisinin yani Mehmed Çelebi ve Ali Çelebinin kızlarından birinin aslahına ve bunların da inkirazından sonra vâkıfın kölelerinin aslahına ve sonra bunların evlâdının aslahına bunlar da münkariz olursa tevliyet hususu memleketindeki sultan-ı âzâmın reyine mufavvaz olmasını şart eyledi. Vakfın nezaretini Abdullah oğlu Karagöz ve Abdüssamed oğlu Abdullah Beylere şart edip bunlardan biri vefat ederse, diğ eri kendi hissesi ile nâzır olup vefat edenin hissesi tasarruf olunur, her ikisinin de vefatlarında bunların evlâdından dînen ve aklen aslah olan nâzır olup evvelki iki nâzırdan birine verilen hisseye mutasarrıf olmasını, bunlardan sonra vâkıfın kölelerinin aslahına sonra bunların evlâdının aslahına, sonra vâkıfın evlâdının kölelerinin aslahına, sonra mevali ve evlâdı tenasül ve teakup ettikçe bu kölelerin evlâdının aslahına, bunlardan sonra sultanın tâyin edeceği kimseye şart eyledi. Ve yine vâkıf-ı mumaileyh şeyh, nakib, aşçı, ekmekçi, anbarcı, kayyım, kâtip, câbi ve bütün hademe-i vakıf cihetleri vâkıfın kölelerinin aslahına, sonra bunların evlâdının aslahına sonra vâkıfın evlâdının kölelerinin aslahına ve tenasül ettikçe kölelerinin evlâdının aslahına tertip dairesinde tevcih edilmesini, bunlar da münkariz olursa sultanın reyine mufavvaz olmasını şart eyledi. Zikrolunan evkâfın cümlesini kavâlin-i mârufe ve şerait-i mazbuta-i şer'iyye dairesinde bir vakıf oldu. Artık usul ve şuru tu tebdil ve tağyir olunmaz, satılıp alınmaz, rehin yapılmaz, kıyamet gününe ka-

dar kimseye miras kalmaz, geçmiş imamlardan vakfın sıhhat ve lüzumuna kail olanların içtihadı ile hâkim bu vakfın sıhhat ve lüzumuna hükmeyleti. İşbu vakfiye evail-i Cumade'l-ula sekiz yüz altmış altı senesinde yazılıp hüküm olundu."

Zağanus Paşa ' Fatih Sultan Mehmed'in teveccüh ve itimadını kazanan ve İstanbul'un fet-hinde ve diğ er mücahedelerde pek büyük hizmet ve kahramanlıkları görülen değerli vezirlerindedir. Sultan Mehmed'in Şehzadeliğinde onun yanında bulunmuş ve ilk saltanata geçişinde Edirne'ye birlikte gelmişti. Fakat tekrar saltanata avdet eden İkinci Murad oğlunu hevayı şeylere teşvik ediyor diye Zağanusu Balıkesir'e nefyetmiştir. Fatih tekrar saltanata geçince Edirne'ye dönmüş ve İstanbul'un fet-hinde büyük hizmetleri görülmüştür. Muhasarada Karacabey ile birlikte Beyoğlu, Galata ve Kasımpaşa taraflarını muhafazaya memur edilmiş, karadan Halice gemi indirmek işinde canla başla çalışmıştır. Zağanus Paşa Trabzon fethinde de hazır bulunmuştu. Trabzondaki bir köprü ve bir mahalle hâlâ Zağanus köprüsü ve mahallesiy diye anılır ve bir kal'a kapısı Zağanus kapısı diye yâd olunur. Muhasaradan evvel Rumeli hisarının garb-i şimalî mün-tehasını teşkil eden yani Bebek tarafına nazır olan köşedeki cesim kulenin inşasına memur edilmişti. Kapısının üzerinde mahkûk olan

Adına bakarak onu Rumdan ihtida etmiş sananlar vardır ve bazıları da aslen Arnavut olduğunu söylerler. Halbuki "Zağanus" kelimesi öz türkçedir ve Doğan nev'inden bir kuştur. Bundan da aslen Türk olduğu anlaşılıyor.

Zağanus : bir nevi Doğan ismidir. (*Lûgat-i Çağatay ve Lûgat-i Türki Osmani*).

Zağanus : Yü'yü Doğan (*Lehce-i Osmani*)

Zağanus - garp - isim, Doğanın bir nev'i, Moy-mul "*Türk Lûgati*"

Paşanın babasının adının Abdullah olarak gösterilmesiyle sonradan ihtida ettiğine istidlâl olunarak ihtida ettiğine istidlâl olunamaz. Babasının adı hakikatte Abdullah olabilir.

١ - امر ببناء هذه القلعة المنيعه والقلعة
الرفيعة السلطان الاعظم والحقان المعظم السلطان
محمد بن مراد خان

٢ - خلدت مملكته لعبد المكرم ووزيره
المعظم ز غنوس باشا بن عبدالله وفرغ منها تمام
شهرين من شهر سنه ست وخمسين وثمانمأة (٨)

suretindeki kitabeden de * anlaşıldığı üzere muayyen müddette ikmale muvaffak olmuştur.

İstanbul muhasarası esnasında Fâtih hazretlerinin riyasetinde toplanan harp meclisinde Halil Paşa'nın uzlaşma fikir ve mütalâasına karşı iradettiği heyecanlı hitabesi kendisinin şahsiyet ve kahramanlığı hakkında tam bir fikir verecek mahiyettedir *.

* Bu kitabe muhtelif eserlerde başka başka şekilde intişar etmiştir. Buraya aldığımız metin Ş. Erel'in okuyuşudur.

° Bu tarihi hitabeyi Endonezyalı Ahmet Salim Er-Regidi "*Essultan Muhammed El-Fâtih*" adlı arapça eserinde şöyle nakleder : "muhasaranın sonlarına doğru Sultan Mehmed otağında bir harp meclisi kurmuştu. Halil Paşa düşüncesini izah ettikten sonra Sultan Mehmed gülümseyerek Zağanus Paşa'dan fikrini sordu. Zağanus Paşa henüz gençliğinin olgunluk çağlarında idi. Azm-ü irade sahibi olmakla beraber himmetli çok yüksekti. Kostantaniye'yi istilâ için surlar altında kazdırılan lâgımları idare ediyordu. Sultan Fâtih fikrini sorar sormaz olduğu yerden doğrularak Arnavut lehçesiyle türkçe olarak şöyle bağırdı : Hâşa ve kellâ, padişahım ben Halil Paşa'nın fikir ve mütalâalarını kat'iyen kabul edemem; biz buraya ölmeye geldik, dönmeğe değil." Bu sözler mecliste bulunanlar üzerinde dehşetli bir tesir yaptı. Meclis tam bir sükûn içinde idi. Zağanus Paşa sözlerine devamla; Halil Paşa bu sözleriyle hamliyyetinizi söndürmek, gecaatinizi kırmak istiyor. Fakat buna hiçbir vakit muvaffak olamayacak, hüsrana uğrayacaktır. Malûmunuz olduğu üzere Yunanista'n'dan hareketle Hindista'n'a yürüyen Büyük İskender'in ordusu bizim ordumuzdan büyük değildi. İskender bu ordusuyla Asya'nın, o koca kıt'anın yarısını mağlûb ve istilâ etmişti. O ordu, bu kadar geniş ve muazzam ülkeleri istilâyâ güç yetirdikten sonra bizim ordumuz bu taş yığınlarını geçmeğe güç yetiremeyecek midir?"

"Halil Paşa, garp devletlerinin intikam almak için üzerimize yürüyeceğini söylüyor.

Vakfiyeler üzerinde tahlil ve mütalâa
Zağanus Paşa'nın Vakıflar Umum Müdürlüğünde olan vakfiyesi vakfiyenin aslı değildir, suretidir. Tek tük istinsah sehivleri varsa da ehemmiyetsizdir. Kolayca anlaşılacaktır. Türkçe tercemesi yukarıda görüldüğü gibidir.

Bâlâsındaki ibarede görüldüğü üzere vakfiyeyi tanzim edip imza eden İstanbul kadısı olan Mehmed ismindeki zat Fâtih hazretlerinin "zamanın Ebu Hanifesi'dir" dediği İstanbul Kadısı Molla Husrev'dir. İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'den sonra makamı kazaya Molla Husrev nasbolunmuştu. Hızır Bey'in infisali, vefatı tarihine ve vakfiyenin altındaki tarihe nazaran vakfiyeyi tanzim eden zatin Molla Husrev olduğu anlaşılacaktır.

Vakfiyenin metninde vâkif Zağanus Paşa merhum ve mağfur diye zikredilmektedir. Anlaşıyor ki, bu vakfiye vefatından sonra tanzim ve vakfın sihatine vefatından sonra hükmedilmiştir. Filhakika tarihler Zağanus Paşa'nın M. 1460 tarihinde Balıkesir'de vefat ettiğini kaydederler ki, vakfiyenin tanziminden bir sene kadar evvele tesadüf eder. "Vakıflar adlı eserimizde izah ettiğimiz veçhile bir vakfın sıhhat ve lüzumuna vâkîfın hayatında da, vefatından sonra da hükmedilebilir.

İslâm hukukunda vakıf yapmak şekli mahsus tabi değildir. İrade izhariyle vücut bulur ve o tarihten itibaren şahsi-

Şimdi sorarım : Hangi garp devletleri? Lâtinler mi, yoksa korsanlık ve hırsızlıktan başka bir şey yapamayan Akdeniz devletleri mi? Sultanım madem ki fikrimi sormak lütfunda bulundunuz, mühim bir işe başladık, bitirmeliyiz. Bundan başka mülâtâyâ muktedir değilim" (*Es-Sultan Muhammed El-Fâtih*)

10 Türbesi Balıkesir'de yaptırmış olduğu câmi yanında olup sandukası kavuk başlıklıdır. Türbe sonradan ahşap camekânlı olarak tâmir ettirilmiştir. Yanında refikası (Sittî) hanım medfun zannediliyor. Türbenin kapısı üzerinde sülûs yazı ile mahkûk kitabede (Fâtih Sultan Muhammed hân hazretlerinin damâdı gâzi Zağanus Mehmed Paşa'nın türbe-i şerifidir. 865 yazıldı. *Karasi Meşahiri*.

yet iktisap ve hükümleri cereyan eder. Hâkime müracaatle vakfiye tanzim ettirilmesi tevsik ve hükm-i hâkimle lüzum ifade etmek ve hayatında vâkif ve ölümünden sonra vârisleri vakfın lüzumuna kail olmayan müçtehitlerin içtihadına dayanarak vakıfdan rucu' edememek içindir.

Maahaza hâkim mutlaka lüzumla hükme mecbur değildir. Vaziyyete göre ya vakfın lüzumiyle hükmeder veya adem-i lüzumiyle hükmedip vakfı iptal eder.

Şu fetvalar bu esasa mübtenidir.

“Zeyd sıhhatinde milk akarını vakıf ve tevliyet ve gallesini evlâdına ve evlâdı evlâdına ve bade'l-inkiraz gallesini fukaraya şart ettikten sonra teslim ile'l-mütevelli bir tescili şer'i bulunmadan zeyd fevt olup evlâdından ancak kızı Hindî vesair verescesini terk etmekle sair verese ol akarı mirasa idhal edüp Hind ile hâkime mürâfaa olduklarında hâkim İ m a m - 1 Y u s u f kavli üzerine akarın vakfiyetine hükmetse sair verese razılar olmayıp akarı mirasa idhale kadir olurlar mı? El-Cevap : olmazlar” (Ali Efendi, Fetava Mecmuası).

“Hind milk menziline bir cihete vakfedüp lâkin teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'i bulunmasa Hind fakire olmağla vakfından rücu edüp hâkime feshettirecek menzil-i mezkûru milkiyet üzere zapt ve bey'a kadir olur mu? El-Cevap : olur. (Ali Efendi, Fetava Mecmuası).

“Zeyd sıhhatinde milk akarını bir cihete vakfedüp badehu teslim ile'l-mütevelli ve tescil-i şer'i bulunmadan düyunu tereklerinden ezyed olduğu halde fevt olsa Zeydin dâyinleri vakfı hâkime fesh ettirerek ol akarı kısmet-i guramaya idhale kadir olurlar mı? El-Cevap : olurlar” (adı geçen mecmua)

Öyle anlaşılıyor ki, paşa sağlığında vakfiye tanzim ettirmeğe vakit bulamamış, ölümünden sonra vârislerinin müracaatı üzerine tanzim ve tescil olunmuştur. Hayatında mensubolduğu cemiyete yaptığı bunca hizmetlerin yanında ölümünden sonra insanlara ile'l-ebet faide temin edecek böyle hayrî eserler bırakmak en kudsi mazhariyet sayılmağa lâyiktir. Allah Rahmet etsin.

Vakfiye muhtelif fıkraları ihtiva ediyor.

İlk fıkra : Cenab-ı Hakka hamd ve Hazret-i Peygambere ve âl ve ashabına selâtle selâmla başlar ki, bu kabil işlere hamd-ü sena ve salât-ü selâmla başlamak âdab-ı islâmiyedendir. Hamd ve şükür zımında uzun mukaddime ile başlayan müzehheb vakfiyeler vardır. Bunlardan bazıları Tapu ve Vakıflar dairelerinde mahfuzdur. Şüphesiz bu derece itina ve masraf, dinî ve insanî elde edilen bir muvafakiyyetin heyecanını aksettirmek ve aynı zamanda emr-i hayra başkalarını teşvik ve terqip etmek içindir.

Müteakıp fıkra yaşatılması istenen hayrî cihetlerle bunları vâridatı ile yaşatacak menkul ve gayr-i menkul vakıf mallara dairdir. Mazmun bakımından ibarelerin medlûlleri sarîh olup tefsir ve izaha muhtaç değildir. Yalnız gayr-i menkullerin şöhretinden bahsile hudutlarının ve diğer gayr-i menkullerden ayıracak hususiyetlerinin yazılmaması tevsik cihetinden muvafık olmamıştır. Gerçi şöhretine binaen tahdit ve tavsiften istiğna, vakfolunan gayr-i menkulün malûmiyeti ve vakfiyetinin sıhhati için kâfi isede vakıf akarların asırlarca kalacağa düşünülerek mevkileri ile birlikte hudutları ve diğer yerlerden temyize medar olacak vasıf ve hususiyetleri söylenmek ve söylenmemiş olması halinde hâkim bunları istizah ederek vakfiyede yazmak icabederdi. Çünkü sak ve vesikada tam vuzuh olmak şarttır. Sak ilminin en esaslı kaidelerinden biri de budur. Bundan başka vakfiye merhumun vefatından sonra tanzim edilmiş olmasına göre, vakfiyede yazıldığı gibi vakıflar yaptığının ve vakfiyenin sonlarına doğru hikâye olunan vasıyyetinin ne ile sabit olduğunun beyanı iktiza ederdi. Ya bu cihetler tahkik edilerek zabınameye derç ile iktifa olunmuş veya vakfiye aslından istinsah edilirken noksan istinsah edilmiştir. Maahaza bunlar vesika tahririne ait olup vakıf meselelerine teallük etmez. Yalnız mesele bakımından üzerinde durulmağa degen hususlar, vakfolunan gayr-i menkullerin nevilere menkullerin vakfının cevaz ve adem-i cevazı meseleleridir.

Bir çok vakfiyelerde hususiyle selâtin, vüzerâ ve ümera vakfiyelerinde bir hayli köy ve mezraa vakıflarına tesadüf olunmaktadır. Mukaddimede temas bulunduğu üzere bu vakıfların nev'ini tayin cidden mühimdir. Bunun için ötedenberi bu mevzuda bir çok ihtilâflar olmuş ve halen olmakta bulunmuştur. Kütüb-i fıkhiyede de bu baptaki beyanat istenildiği kadar vâzih değildir. Binaenaleyh evvelâ gayr-i menkul vakıflar üzerinde duracak ve sonra menkul vakıfları tetkik edeceğiz. Ümid ederim ki, diğer vakfiyelerin tetkikinde mucib-i istifade olur. Hiç olmazsa doğruyu ve hakikati tetebbu' ve taharriye vesile teşkil eder.

Görüldüğü üzere vakfolunan mallar arasında imarethane, dükkân, değirmen, hamam gibi gayr-i menkuller vardır. Bunlar vâkıfın milki olduğunda ve bunların vakfiyeti sahih bulunduğu şüphe yoktur. Köy ve mezraalara gelince : Merhum bunları ya milki olduğu halde vakfetmiştir, ki mümkündür. Şöyle ki devlete yaptığı fevkalâde hizmetler dolayısıyla bu yerlerin rakabe ve milkiyeti kendisine iktâ' ve temlik olunmuş veya usul-i meşruası dairesinde Beytü'l-mal'den veya mâlikinden satın alınmış olabilir. Bu halde vakıf, vakf-i sahih olur. Bu köy ve mezraaların aşar ve menafi-i emiriyesi ve hukuk-i tasarrufiyesi veya bunlardan biri iktâ' edilmiş olupta bunları veliyyü'l-emrin iznile vakfetmiş olabilir. Bu takdirde vakıf tahsis ve irsad nev'inden olur. Fakat bunlar vakfiyeden anlaşılmemaktadır. Bulunabilse belki evrakı esasıyesinden anlaşılır. Fakat buna ihtimal yok, şu halde ötedenberi bu yerler hakkında hangi nevi vakıf veya tahsis muamelesi yapılageldiği araştırılmak ve o dairede amel olunmak lâzımgelir.

Vakfiyede köy ve mezraaların vakfiyeti beyan olunurken "halis milki olan ve taht-ı tasarrufunda bulunan" denmiş ise de, mücerret böyle denmiş olması, köy ve mezraaların rakabesi vâkıfın milki olduğuna delâlet etmez. Çünkü milkiyet ve tasarruf menfaate de teallük eder. Nitekim ümera ve vüzeraya verilmiş olan temliknameler vardır. Karîne ve delil olmadıkça mücerrad "temlikname" denmiş olmasıyla rakabe temlik olduğuna hükümlenemez.

Vakfiyenin sonunda vakfın lüzumuna kâil olan müçtehitlerin içtihatlarına muvafık olarak hükmedilmiş olduğu yolundaki beyandan ve tahsisat kabilinden olan vakıflarda müçtehitler arasında ihtilâf maruf olmamasından istidlâl suretiyle de vakfiyenin ihtiva ettiği vakıfların sahih vakıf olduğuna hükmedilemez. Zira hüküm, mevkufat arasında bir çok milk bulunmak itibarile tağlib suretiyle tevki edilmiş olabilir.

Şimdi menkul vakıflara geçiyoruz.

Görülüyor ki vakfolunan şeyler arasında köle, cariye, hayvan gibi menkuller de vardır. Kıyas olan, mevkuf gayr-i menkul, olmaktır. Çünkü vakıf bir malı müebbeden habs etmektir. Müebbeden habs ise gayr-i menkulde mümkündür. Menkul müebbeden habs müsait ve hele para gibi bazı menkulün aynı istihlâk olunmadıkça intifaa kabil olmadığından menkul vakfı sahih olmamak lâzım gelirse de, bazı âsar ve örfe mebni tecviz olunmuştur. Mamulün-bih olan kavle göre, nass vârid olmasın, bir menkulün vakfedilmesi hakkında örf ve âdet câri ise, o memlekette, o nevi menkulün vakfedilmesi sahihtir.

Meselâ, istirbah olunarak faidesi bir ciheti hayra sarfolunmak üzere para, mektep, hastahane, misafirhane gibi hayrî mahallerde kullanılmak üzere eşya, velime cemiyetlerinde âriyet verilmek üzere hulyat ve fakir çiftçilere ödünç verilip sonra alınmak ve sonra diğerine verilmek üzere tohumluk buğday ve arpa gibi hububat ve okumak ve mutalâa etmek üzere *Mushaf-ı şerif* ve kitap vakfı, müteamil olan beldelerde sahihtir. Bunlar her hangi bir sebeple telef veya zayi' olur veya eskirse vakfı müsait ise yenileri alınır.

Vakfedilmesi mütearef olmayan menkul vakfolunamaz. Şu kadarki vakfı mütearef olmayan menkullerin akara tebean vakfı sahihtir. Çünkü bizzat tecviz olunmayan, teb'an tecviz olunabilir.

Meselâ; bir çiftlik veya mezraa vakıf olduğunda âlât-i ziraiye, tohum ve hayvanat gibi çiftlikle beraber istimal ve intifa' olunan ve ona tabi bulunan şeyler birlikte vakfedilince bunlar da vakfedilmiş olur. O memlekette bu gibi şeylerin müstakillen

İzah etmekte olduğumuz vakfiyede böyle bir ibare yoktur. Yalnız "neslen bade neslen" tâbiri vardır. Bu tâbir tertibe değil, te'bide hamlolunur. Meğer ki istimal olunduğu memlekette batnen bade batnin manasında mütearef olsun. Karnen bade karnenin tâbiri de böyledir, yani neslen bade neslen gibi te'bide mahmumdür. Meğerki tertip manasında mütearef olsun.

Zaman zaman örfler değişmiş, bu keyfiyet vakfiyelerdeki tâbirleri anlamak hususunda ihtilâflara yol açmıştır. Bazan bir kelimenin lûgat manası vazih olur. Fakat bu manada istimal olunmaz, mecaz veya hâkikat-i örfiye olarak başka bir manada kullanılır.

Meselâ, *ibn*, *ebnâ* kelimelerinin lûgat manaları malûmdür, *ibn* oğul, *ebnâ* cem'i olarak oğullar demektir. Vaktile tağlib tarikiyle erkek ve kız manasında kullanılmış ve bu tarikle *ebnâ* ve *ebnâi ebnâ* tâbirinde kızlar da dahil addedilmiştir. İ m a m-ı A z a m Hazretleri tâbirin kızlara ve kız çocukların kızlarına şâmil olmadığı reyinde bulunmuştur.

Bu ihtilâf ilmî bir düşünceye neş'et etmeyip istimal ve örf meselesinden neş'et etmiştir.

Vakfiyede meşrutunleher arasında köleler vardır. Vehleten bu garip görünür. Fakat köleler üzerindeki milkiyet, eşya milkiyeti gibi değildir. Bunlar üzerinde milkiyet salâhiyet ve hususiyet-i insaniye üzerinde müessir değildir. Bunun içindir ki vakfa ait kitaplarda mesele, mütevellinin hür olması şart değildir diye bir zabita ile ifade olunur.

Şu izahattan sonra sıra hüküm fıkrasına gelmiş oluyor. Bu fıkra aynen şöyledir. "Hâkim müctehitlerden lüzumu vakfa kâil olan müctehidin reyine binaen bu vakfın lüzûmuna hükmetti".

Burada da ya bir ihmal veya istinsah noksanı vardır. Çünkü sabık esaslara göre hüküm için teşkil-i tarafeyn ve mürafaaya lüzûm vardır. Halbuki mezkûr fıkrada mürafaadan bahs olunmamaktadır.

Ömer Hilmi Efendi merhumun "Ahkâmü'l-Evkaf" adlı eserinde ve "Vakıflar" namındaki eserimizin birinci cildinde izah olunduğu veçhile vakfın lüzû-

miyle hüküm mürafaaya mütevakkıftır. Mürafaa yapmaksızın yalnız vâkıfın veya mütevelliden birinin müracaatı üzerine hâkim, vakfın lüzûmiyle hükmettim, diyemez. Etse muteber olmaz.

Diğer meselelerde hâkimler esahh-ı kavil ile hükme memur kılındığı ve kaza salâhiyetleri bu veçhile takyid olunduğu halde vakıfta serbest bırakılmışlardır. İşte bu hüküm bu asla mübtenidir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi vaziyete göre hâkimler vakfın lüzûm veya adem-i lüzûmuna hükmedebilirler. Burada kadı, lüzûma kâil olan İ m a m-ı Y u s u f kayline binacın vakfın lüzûmü ile hükmü muvafık bulunmuştur. Yukarıda da icmalen beyan olunduğu üzere İ m a m-ı Y u s u f'un içtihadına göre vakıf, vâkıfın irade izhar etmesiyle lâzım olarak vücut bulur. Lüzûmu, mütevelliyeye teslime mütevakkıf olmadığı gibi tescile yani hâkimin hükmüne mütevakkıf değildir. Vakıf vücut bulunca vakfolunan maldan vâkıfın milki zail olur ve artık bundan rücu olunamaz.

İ m a m-ı M u h a m m e d'e göre vakıf ibtidaen teberru' olduğundan mütevelliyeye veya mevkufunaleyhe teslim edilmedikçe lüzûm ifade eylemez. Bu takdirde vâkıf, vakfından rücu' edebilir.

İ m a m-ı A z a m Hazretleri mescid ve cami vakfile lüzûmuna hükmolunan vakıflardan maada vakıfları âriyet kabilinden addeder. Bu içtihadı göre bu kabil vakıflardan hayatında vâkıf ve öldükten sonra vârisleri vakıfından rücu' edebilirler.

Vakfiyenin tarihi Hierî 866 dır. Tarih rakamla konmayıp yazı ile konmuştur. Hind rakamı tahrif ve tezvire müsait olduğundan ilâm ve vesikalarda tarihlerin yazı ile konması sâk kavaidi icabındandır.

Z a ğ a n u s P a ş a n ın bu vakıflardan başka Cami¹³ ve medrese gibi vakıfları vardır. Fakat bunların kayıtlarına ittıla' hasıl edilememiştir. O tarihlere ait mahkeme sicilleri muntazaman muhafaza edilmiş

¹³ Zağanos Paşanın Balıkesir'deki câmiinin minberi pek san'atkâranedir. Minber kapısı üzerinde karşılıklı "Lâilâhe illallah" kelime-i tevhidî ile ortasındaki "velekel hamdi ilâhî" ibaresi bil-hesap 865 tarihini gösterir ki caminin ikmâlî senesidir. *Karasi Meşahiri*.

vakfedilmesi ister müteamil olsun, ister olmasın.

Görüyoruz ki köylerden bazıları vakfedilirken içindeki hayvanlar, köle ve cariyeler, değirmenler vakfedilirken içindeki edevat teb'an vakfedilmiştir. Hayvan ve âlât ve edavatın, teb'an vakfedilmesine diyecek yoktur. Ancak köle ve cariyeye vakfı şayan-ı nazardır. Gerçi teb'an bunların da vakfedilebileceği hakkında fıkıh kitaplarından bazılarında içtihatlarla tesadüf edilmekte ise de, bu içtihat hem fıkıh, hem de vakıf esaslarına mugayirdir. Evvelâ köle ve cariyeye vakfı mütearef değildir. Bu cihetle müstekillen vakfedilemez. Saniyen köy ve çiftlik, ve mezraalarla bunlar arasında bir ittisal ve tabiiyet mevcut değildir. Bundan başka menkul vakıf mallar hakkındaki hükümlerin köle ve cariyeler hakkında tatbikine de imkân yoktur. Binaenaleyh bunların vakfedilmesini hizmetlerinin vakfa terki suretinde anlamak doğru olur. Vâkıf ve vârisleri her zaman bundan rucu' edebilir ve bunları hürriyete kavuşturabilirler.

Üçüncü fıkra vâkıfın şartlarına tahsis edilmiştir.

Vakıfda şart meselesi mühim bir bahistir. Mukaddimede de beyan olunduğu üzere vakfın mahiyetine ve vakfın ve mevkufun aleyhlerin menfaatine ve âmme nizamına ve ahlâk ve âdaba muhalif olmayan şart muteberdir. Binaenaleyh mucebince amel edilmek lâzımgelir. "Şart-ı vâkıf nass-ı şari' gibidir" vecizesinin mânası budur. Uyulmakta şariin nassı gibidir demektir. Netekim Medenî Kanuna göre de böyledir. Kanuna, âmme nizamına mugayir olmayan şart muteberdir. Şarta riayetinin sebep ve hükmünü yukarıda izah etmiştik.

Ancak zaruret ve ihtiyaç hallerinde şart-ı vâkıfa muhalefet olunabilir. Zaten İslâm Hukukunda her mevzuda zaruret ve ihtiyaç nazara alınır. Ve hadiseler onlara göre hükümlendirilir. Meselâ, vâkıf tarafından vakfın masarifi ve hademenin ücret ve vazifeleri için tayin olunan mikdar vakt-ü hale nazaran kâfi gelmese salâhiyetli makamın re'yi alınarak kifayet edecek mikdara iblâğ olunur. Bunun gibi bir vakfın vâridatı masarifine kâfi gelmiyecek bir hale gelse, vâkıf tarafından tâyin

olunan mikdara bakılmayıp tasarruf cihetine gidilir.

İzahı sadedinde bulunduğumuz vakfiyede tayin ve tadad olunan hayrî cihet ve şartlar arasında vakıf hükümlerine muhalif ve üzerinde durmağı lüzumlu kılacak bir cihet mevcut değildir.

Bu fıkranın birinci kısmının sonunda bu kısımda zikrolunan tamirât ve terminat için vâkıfın bir vasiyyeti münderiçtir. Bu vasiyyet tarikile bir vakıf değil âdi vasiyyettir ki, yüzbin dirhem-i Muhammedinin mezkûr tamirât ve terminâta sarfına dairedir. "M u h a m m e d i" Sultan Fâtih Mehmude nisbetle anılan gümüş para demektir. Vasiyyetlerin hangileri âdi vasiyyet, hangileri vasiyyet suretiyle vakıf olduğunu ayırmak dikkate muhtaçtır. Mürekkep vasiyyetlerde mesele daha zordur. Misaller üzerinde izah külfetli ve noksan olacağından şöyle bir zabita ile: bir vasiyyet ölüme muzaf vakıf mıdır, yoksa alel'âde vasiyyetmidir icmalen beyan muvafık olur.

Eğer vasiyyet, vasiyyet olunan şeyden müebbeden intifa-ı hedef tutuyorsa vasiyyet tarikiyle vakıftır. Böyle değil de muşabihin menfeat veya rakabesinin bir şahsa temlikini tazammun ediyorsa âdi vasiyyettir. Meselâ, bir kimse hayatında : "vefatımda malimden 10000 lira ayırarak müteveli marifetiyle istirbah olunup ribhi her sene..... mektebindeki fakir çocuklara tevzi olunsun diye vasiyyet etse 10000 lirayı vasiyyet suretiyle vakfetmiş olur. Amma vefatımdan sonra terekemden Kızılaya 10000 lira verilsin" diye vasiyyet etmiş olsa, alel'âde vasiyyet yapmış olur.

Vakfiyedeki vasiyyet, 100000 dirhem bazı cihete sarfından ibaret olduğu cihetle alel'âde vasiyyettir. Vasiyyet tarikiyle vakıf ile âdi vasiyyet ibtidaen vasiyyet olmak itibarile aynı şartlara tabidir. Ancak bazı hususlarda fark vardır. Meselemize teallûku olmadığından tafsilinden sarf-ı nazar ediyoruz.

Üçüncü fıkranın ikinci kısmı tevliyet ve nazarete aittir. Tevliyet, vakıf mallar üzerinde velâyet salâhiyetidir. Bu salâhiyeti haiz olan şahsa müteveli denir.

Vakfı üzerinde evvelâ velâyet vâkıfa aittir. Müteveli olan kimse velâyet-i vâ-

kıfıdan veya âmme makamlarından telâkki eder.

Vâkıfın velâyet ve vakıfda tasarrufu, ibtida' malına musadif olmak ve âmme ve velâyeti vakfın menfaati umuma ait bulunmak itibariyledir. Filhakika vakıflara ibtidaen veya intihaen âmme hakkı taallûk etmektedir. Bu cihetle vâkıfın sağlığında vakfına müteveli tayin etmesi ve istikbale ait tevliyet müteallik izhar eylediği arzu ve şartları muteberdir.

Vâkıflar ekseriyetle tevliyeti hayatta oldukça nefislerine ve vefatlarından sonra nesillerinden veya ecanipten bazı şahıslara veya devlet makamlarından bir makama şart edegelmişlerdir veya tevliyet hususunda bir arzu izhar etmeyip, meskût bırakmışlardır.

Şart varsa şart veçhile amel olunur. Tевliyetin meşrutunlehi müteayyin ise tevcihe hâcet olmaksızın ol kimse vakfa müteveli olur.

Meselâ, A n k a r a'da bir vakfın tevliyeti A n k a r a T i c a r e t O d a s ı reisi olan zate şart edilmiş olsa, tevcihe muhtaç olmaksızın bu zat heman müteveli olarak vakfa el kor.

Keza, tevliyeti vâkıfın ekberi evlâdına meşrut olan vakıfta tevliyet münhal oldukça evlâdın en büyük olan kim ise, o müteveli olur. Tевliyet vazifesini ifaya chliyetin şart olduğunu söylemeğe hâcet yoktur.

Meşrutunleh taayyün etmiyorsa hükmi hâkimle tâyin olunur.

Mesclâ, tevliyeti vâkıfın evlâdının erşed ve aslahına meşrut olan vakfın tevliyeti inhilâl edip bir kaç evlât erşediyet ve aslahiyette ihtilâf etseler, tevliyet erşed ve aslah olduğu sabit olana tevcih olunur ¹¹.

Vâkıf tarafından tevliyet hakkında bir arzu izhar edilmemiş veya tevliyetin munhasıran meşrutunlehi vefat etmiş veya münkariz olmuş ise, bu takdirde o vakfa müteveli, salâhiyetli makam tarafından

tâyin olunur. Vaktile bu makam Kaza makamı idi.

Bazı vakıflarda müteveli tayini ile iktifa olunduğu halde bazı vakıflarda nazır da ilâve olunmuştur. Evkâf-ı mülhakadan bir kısmının nezareti Sadrazam, Şeyhül-islâm, Fetva Emni, Darüssaade Ağası, İ s t a n b u l ve bilâd-i selâse ²¹ kadınları gibi menâsıp erbabına bir kısmının nezareti şahıslara şart kılınmıştır. Evkaf Nezaretinin teşkiliyle nezareti makama meşrut vakıfların nezareti Evkaf İdaresine tevdi olunmuştur.

Nezaret bir şey'i görüp gözetmek demektir. Vakıfda nezaret, mütevelinin vakıf hakkındaki tasarrufatını görüp mürakabe etmekten ibarettir. Bu vazifeyi yapana nâzır denir. Vakfiyede geçen nâzırdan maksat budur. Nâzır, mütevelinin şart veya menfeati, vakfa mühalif hareketi vukunda merciine şikâyet ve lede'l-icap mütevelinin azli çaresine tevessül eder. Nâzır, vakıf mallar üzerinde tasarruf edemez. Vakıf mallarda tasarruf salâhiyeti münhasıran müteveliye âittir.

Vâkıflar gerek tevliyet ve gerek galle hakkında şartlar dermeyan ederken tertip kasetmezler ve bazan şartlarının tertip üzere icrasını isterler.

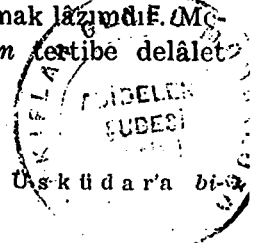
Tertip kasedilmemiş ise, şartı ifâda tertip ve batın nazara alınmaz, aksi halde tertibe riayet olunur. Yani batn-i evvel mevcut iken batn-i saniye hisse verilmez.

Meselâ, vâkıf vakfının gallesini batnen bade batnün evlâdına, evlâd-ı evlâdına şart ettim demiş olsa, evvelki batında evlât mevcut iken ikinci batında bulunan evlât vâridatdan hisse alamaz. Keza, vâkıf vakfının tevliyetini batnen bade batnün evlâdının ve evlâdı evlâdının ekberine şart eyledim dese, tevliyete evvelki batında bulunan evlâdın en büyüğü müstahik olur.

Tertip kasedildiğine hükmedilebilmek için sarahaten veya delâleten tertip ifade edecek bir ibare olmak lâzımdır. Meselâ, batnen bade batnün tertibe delâlet eder.

¹¹ Vakıflar Kanunu tevliyeti evlâttan maada kimselere veya makamlara olan ve bir de on senedenberi tevliyeti kimseye tevcih olunmayan vakıfları mazbut vakıflar meyanına almıştır.

²¹ E y ü p, G a l a t a, Ü s k ü d a r a b i l â d-i selâse deniyordu.

olsaydı, kolaylıkla bunları bulmak mümkün olacaktı. Fakat ne yazık ki Fâtih devrine ait siciller bulunamamaktadır. Şer'iyye mahkemeleri sicilleri tarihi, içtimaî, adlî ve beledî bakımlardan pek kıymetli hazinelerdir. Ankara kadısı bulunduğum zaman Ankara vekayii-ni muhtevi 900 tarihine ait tek tük ve bin tarihinden sonraya ait sicillerin muntazam olarak kal'ada kârgir bir hanın bir odasında mahfuz olduğunu görmüş ve alâkadar olmuştum. Bunların bugün nerde bulunduğunu bilmiyorum.

Zağanos Paşanın vakfiyesi hakkında bu kadarla iktifa ederek zevce-i muhteremeleri Nefise Hanımın vakfiyesine geçiyoruz. Evvelâ Arapça metnin tercemesini arz edelim.

581 No. lı defterin 514. sahife ve 489 sırasında mukayyed Nefise Hatun binti merhum Oruç Çelebi vakfına ait 897 tarihli Arapça vakfiyenin dua fıkraları hariç tercemesidir:

Hamd-ü sena, cümle halkın umurunun anahtarları yedinde olup hakk ve nüşûrun tertibinde müstakil bulunan Cenab-ı Hakkı mahsusdur. Kim ki, Cenab-ı Hakkın kendisine inâm ettiği şey (infâk) ile zatı ccell-ü âlâsına yaklaşmak (murad ederse) Cenab-ı Hak anı şerif ve kerim kılar. Kim ki, andan yüz çevirir ise ona clemli ve şiddetli azabı ihzar eder.

Ve salât ve selâm kendinden sonra nebi gelmiyecek olan Hazret-i Muhammed'in ve ona ahdini ifa eden âl ve ashabının üzerine olsun.

Şu vecibe-i cdadan sonra tâzim ve teb-cil olunan hatunların ulusu, izzet ve şeref sahibesi kadınların sertacı, ihsan ve sadakât sahibesi ve hayır ve hasenat nâşiresi yerlerin ve göklerin Hâliki bulunan Cenab-ı Hakkın inayetiyle mümtaz iffetlü Nefise Hatun binti merhum Oruç Bey Çelebi şu âdi dünya, mihnet ve fitnelerin mahal ve me'vası olduğunu ve tatlılığı ağı ile karışık ve ferahları gamlar ve kederlere müterafık olduğunu ve anı alış veriş yeri ittihaz etmeyen ve onun maşuk olmasına razı olmayanın tebrike şayan bulunduğunu ve batılın sebatı olmayıp uyku halindeki hayal gibi gelip geçtiğini ve

insanın semere-i sa'yinden başka bir şey olmayup sa'yinin semere ve mükâfatına muhakkak bol bol nail olacağını yakinen bilip idrak edince şu vakfın kendisinden suduru zamanına kadar havza-i milkinde ve tasarrufu altında bulunan emvalini Cenab-ı Hakkın evliyasına hazırladığı ebedî nimetleri arzu ederek ve düşmanların tehdid ettiği şiddetli azabından kaçınarak sadık bir niyet ve halis bir imanla vakıf ve habs etti. Onlar da bervechi atidir.

1 — Sındırgı kasabasında Sındırgı zeametine müteallik bulunan Boyun Büküş argı menbiti namındaki menbitte hasıl olan pirinçten hissesinin tamamı.

2 — Balıkesiri kasabasında Yenice argı namındaki menbitte hasıl olan pirinçten hissesinin tamamı.

3 — Sındırgı kasabasında Sarıyar menbiti namındaki menbitte hasıl olan pirinçten hissesinin tamamı.

4 — Yinc Sındırgı kasabasında Çavuş Battal argı menbiti namındaki menbitte hasıl olan pirinçten hissesinin tamamı.

5 — Mezkûr zeametde Gecik-yavı menbiti namile maruf menbitte hasıl olan pirinçten hissesinin tamamı.

6 — Mezkûr zeametde Geceli ilıcası altında mezkûr Gecikyavı nehrine ve Zimav suyu ile yetişen menbitde hasıl olan pirinçten hissesinin tamamı.

7 — Mezkûr zeametde Yorgirdere menbiti ismiyle müsemma ve oradan akan küçük nehirler sularıyla yetişen menbitde hasıl olan hissesinin tamamı.

8 — Sındırgı kasabasında Ulurark menbiti namındaki menbitte hasıl olan pirinçten mecmu'u hissesinin humsu

9 — Mezkûr kazada Göklü menbiti namiyle mâruf menbitte hasıl olan mecmu' hissesinin humsu

10 — Balıkesiri beldesinde kâin ve vâkife'ye nisbetle şöhretine binaen tahditten müstağni on üç dükkânın tamamı.

Mumaileyha Vâkife zikrolunan mevku-fâtını kayd-ı hayat ile kendi nefisine sonra Sulehaden tehliil ve tesbih okuyacak on iki nefer zate şart kıldı. Bu zatlar vâkıfenin

vefatından sonra anın için türbesinde gece ve gündüz nevbetle tehlil ve tesbih okuyacaklardır. Her nevbette mezkûr zevattan dört neferin hazır bulunması meşruttur. Mumaileyhâ vâkife mezbur vakfın hasılından Sındırgı kasabasında kâin cami-i şerifde imam olan her hangi kimse için her sene yüz elli dirhem ve orada hatib olan kimse için her sene yüz elli dirhem ve mezkûr cami'in çerağ yağları ve hasırı için her sene yüz dirhem ve tehlil ve tesbih okuyan zevatdan her biri için yevmi birer dirhem ve türbedarı için yevmi bir dirhem ve güzel sesli olup her Cuma gecelerinde tehlil ve tesbihden sonra nait ve medhiyye-i Resulullah okuyan zat için şehri onbeş dirhem tâyin etti. Mumaileyha vâkife mezkûr masrafdan artandan her sene Rebiulevvel ayında Pazartesi gecesinde yapılacak ziyafet için yedi yüz dirhem tayin etti. Bu gece mevlûd okunacak, yemek pirişilip ulema ve sulehadan bulunanlar yiyecektir. Ve vâkifenin türbesinde asılı olan kandillerin sabaha kadar yanması için yağlarına hergün bir dirhem tayin etti. Mezbure vâkife mezkûr vakfına cabi olan her hangi kimse nin hasad vaktinde mezkûr piriñçten hasıl olandan bir şinik cibayet hakkı olarak tasarruf etmesini şart kıldı. Bu şinikin mikdarı Sındırgı kasabasında mâlûmdur ve mumaileyha vâkife rakabe-i vakfın zikrolunan masraflar üzerine ber mucbe-i şer'i şerif takdim olunmasını şart kıldı ve tehlil okuyanlar eğer okumağa kadir bulunanı var ise utekanın aslahı olması konulan şartlar cümlesindedir ve eğer okumağa kadir olan bulunmaz ise utekadan başkasına verilecektir, mumaileyha vâkife mezkûr vakfın tevliyetini kendinin vefatından sonra oğlu Ali Çelebi ibni'l-merhum Zağanus Paşaya sonra diğeri oğlu Mehmet Çelebi ibni'l-merhum Zağanus Paşaya sonra bu ikisinin oğullarının aslahına sonra neslin bade neslin inkiraza kadar oğullarının aslahına sonra bu ikisinin kızlarının aslahına sonra bunların kızlarıdır. aslahına ve bunların da inkirazından sonra mezkûr Ali Çelebi ve Mehmed Çelebinin utekalarının aslahına, sonra utekalarının teakup ve tenasül eden evlâdının aslahına, sonra sair evkafı-

na müteveli olan zate şart kıldı. Ve tevliyet için mezkûr vakfın hasılından yevmi on dirhem tayin etti ve bazı vakitlerde hasılatda noksanlık husule gelir ise, tehlil okuyanların adedleri tenkis edilecektir. Mumaileyha vâkife zikrolunan evkafını vakıfdan rücu' ve dava ve eimme-i müctehidinden tecviz edenlerin re'yi üzere sıhhat ve lüzûmuna hüküm gibi şerait-i tescile riayetden sonra sıhhat ve lüzûmuna hüküm olunmuş olarak vakf-ı müebbed-i sahih-i şer'i ve habs-i muhalled-i sarih-i mer'i ve müseccel olarak vakfetti.

Bu suretle mezkûr vakıf müttetekü'naleyh bir vakf-ı lâzım-i müseccel oldu. Şeraiti tebdil, zevaiti tağyir olunmaz. Kim ki bunu işittikten sonra tebdil ederse günahı ancak tebdil edenlere racidir, Cenabı Hak her şeyi işidir ve her şeyi bilir. Vâkife nin ecri, hayy ve kerim olan Tanrıya aittir. Bu vakfiye hicri sekiz yüz doksan yedi senesi Muharrem ayının evvellerinde yazıldı.

Görülüyor ki bu vakfiye Zağanus Paşanın vefatından otuz iki sene sonra hicri 897 yılında Kadı naibi Kasım bin Ömer tarafından tanzim ve Bursa kadısı Mahmut bin Şeyh Mehmed tarafından kabul ve tasdik olunmuştur.

Bursa ve İstanbul gibi büyük şehirlerde kadı ile birlikte naïpler yani hükme mezun hâkimler bulunurdu. Nete kim Hızır Bey'den sonra İstanbul, Bilâd-ı selase yani Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıklarına Molla Husrev tayin olunmuştu. Mesalihi ibadî bizzat ve naïpleri marifetiyle görürlerdi. Daha küçük şehirlerde işleri naïpler hal ve fasl ederdi. Bu naïpler kazaskerler tarafından tâyin olunurdu. Anadolu'daki naïpleri Anadolu Kazaskeri ve Rumelideki naïpleri Rumeli kazaskeri tayin ederdi. Bunların salâhiyetlerini müş'ir yedlerine berât verilirdi. Merhum Şeyhül-İslâm Hayri Bey'in meşihati zamanında naïp unvanı kadı unvanına tahvil olundu.

Nefise Hanım metni vakfiyede de beyan olunduğu üzere Fâtiha dev-

ri ricalinden Oruç Çelebinin¹¹ kızıdır. Zevci Zağanus Paşa gibi fezail-i âliye ile mütehalli, hayır sever, salihat-i nisvandandı. Cemiyet-i beşeriye ye hizmet yapmak heyecan ve zevkile kalbi çarpan daha nice islâm ve Türk kadınları vardır. Bunlar âdeta erkeklerle müsabaka edercesine homnevilerine karşı şefkatle Hakkın rızasını tahsile çalışmışlardır.¹² Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi'nde yüzlerce erkek ve kadın vakfiyeleri vardır. Allah cümlesinden razı olsun. Sinesinde erkek, kadın gayrendiş, hayır sever ve bu uğurda her şeyini feda eder bu kadar evlât yaşatan bir cemiyet ne kadar mesut ve bahtiyardır.

Vakfiye muhtelif fıkraları muhtevidir. Esase taallük eden birinci fıkrada vakfolunan mallar tadat ve beyan olunuyor ki dokuz mahalde bulunan ziraat yerlerinden elde edilecek hasıllattan vâkıfın hissesi ve Balıkesir'de kâin on üç dükkân. Hasıllattan hissey-i vakıf, hasılat veren rakabedeki hissenin bi'l-iktiza vakfiyetini istilzam eder.

Binaenaleyh vakfolunan hasılat değil, rakabedeki hissedir. Bu mühim noktayı be-

¹¹ Çelebi mahlâsının mânasını anlamak ve geçirdiği istimal tahavvüllerini görmek için Hissenin Kâzım bey merhumun *Türk lügati* ile Zeki Pâkalı'nın *(Osmanlı tarih defterleri ve terimleri)* sözlüğüne bakınız.

¹² Esasen Türklerin en bâriz hasletlerinden biri de hayırseverliktir. Bu yaradılıştadır ki, eski Türk hayatında da vakıf, insani ve içtimai bir mülkesese halinde mevcuttu. Türklerin İslâmiyetten sonra vakfa karşı gösterdikleri müstesnâ sevgi ve tehallük İslâmiyetle inkişaf ve tekâmül eden o fitratın tecellisidir. Bunun derecesine bakınız ki, vakıftan gâye âmme hizmetleri yanında yalnız insanların nefine hasredilmeyip hayvanları da içine almak suretiyle rahm-ü şefkat insan vücudunu okşayan en yüksek derecesine vâsıl olmuştur. Vakfiyeler arasında bazı hayvan ve kuşlara bakılıp beslenmesi hakkında bir çok vakfiyeler görüyoruz. Buna misal olmak üzere son zamanlarda Ödemiş'te Hacı Ömer Ağa mahallesinde Hacı İbrahim Ağa İbni Abdullâh namında bir zâtın vakfını beyanla iktifa edeceğiz. Yeni Câmide mücavir kalan leyleklerin yemlenmeleri için vakfının varidatından bir kısmını bu hayvanlara şart ve tahsis etmiştir. Bu vakfiye 1330 tarihidir.

yandan sonra diğer şayan-i dikkat mes'elelere geçelim.

Vâkife Nefise Hanım vakfının menfaatini hayatta oldukça kendisine şart etmiştir. Vâkıfın menfaatini nefsine hasr ve şart etmesinin cevazında ihtilâf vardır. Fakat sahih ve mamulünbih olan cevazdır. Bu takdirde vakfın varidatı hayatta oldukça vâkıfın olup vefatından sonra şartları veçhile amel olunur. Filhakika vakfın menfaat ve gallesini tamamen veya kısmen vâkıfın nefsine şart kılması vakfın mahiyetine yani milkiyeti-iskat ve ammeye temlike münafidir. Fakat hayra teşvik ve vakıfların adedini teksir için bu şartla vakfın cevazına fetva verilmiştir. Bu cevaz Hazret-i Ömer'in vakfetmiş olduğu *semğ* namındaki vakfından intifa' etmiş olması deliline de istinad eder.

Vâkife vefatından sonra vakfının tevliyetini oğlu Ali Çelebi İbni Merhum Zağanus Paşaya, sonra diğer oğlu Mehmet Çelebi İbni Merhum Zağanus Paşaya, sonra bu ikisinin oğullarının aslahına ilâ ahirihi şart eylemiştir.

Vakfiyesinde görüldüğü üzere Zağanus Paşa da vakfının tevliyetini "oğlu Mehmet Çelebiye ve sonra oğlu Ali Çelebiye şart eylemişti.

Vakfiyelerin Hukukî Kıymetleri :

Her iki vakfiyenin mühim olan noktalarını tahlile çalıştık. Burada vakfiyelerin hüküm ve isbat bakımından kıymetinden bahisle yazımıza son vereceğiz.

Geçen izahlarımızdan da anlaşıldığı üzere vakfiye alınmağa içtihad devrinden sonra tevessül edilmeğe başlanmış ve sonraları devam eylemiştir. Maksat vakfın lüzüm ve adem-i lüzümü hakkında hüküm istihsalinden ibarettir.

Usul-i meşruası veçhile tanzim olunan vakfiyeler vakıfların nizamnamesi mesabesinde. Bunların şer'e muvafık olan mündericatları mutoberdir. Ledel-iktiza sarahatleriyle ve sarahat olmayan hususlarda aşağıdaki esaslar veçhile amel olunur. Şu kadarki, vakfiyelerle amel olunabilmek için mahkeme sicilinde kayıtlı ve tezvîr ve tasni'den sâlim olmak veya mündericat-